

DE LA IMPERIUM ROMANORUM LA BASILEIA BIZANTINĂ
ETAPE IMPORTANTE ÎN EVOLUȚIA PROCESULUI DE GRECIZARE
A IMPERIULUI ROMAN DE RĂSĂRIT (SECOLELE IV-VII D.HR.)

ION BICA*

La sfârșitul secolului al IV-lea, Alexandru cel Mare (336-323, rege al Macedoniei și suveran al Greciei, cucerește Imperiul persan deschizând o nouă eră în istorie, caracterizată de contopirea diverselor populații prin difuzarea elenismului în Orient. Victoria de la Issos (333 a.Hr.) asupra lui Darius al III-lea, regele Persiei, îi eliberează lui Alexandru Macedon calea spre cucerirea Siriei și Egiptului. Pornind să cucerească lumea, fostul elev al lui Aristotel, avea credința că pornește la cunoașterea și prefacerea ei, că dă un nou și puternic impuls fluxului istoriei. Opera înfăptuită de Alexandru cel Mare „*a rupt barierele care despărțeau lumea îndepărtată a Orientului de cea a Mării Egee*”¹. Ca urmare a acțiunilor sale, o serie de popoare și orașe din Asia sunt trezite la viață nouă, sunt atrase mai puternic în sfera de influență a culturii și civilizației elene.

După moartea lui Alexandru (323), o nouă civilizație deja în declin dispare, aceea a lui Solon, Eschil, Aristofan, caracterizată în structura politică prin forma sa de cetate. Dar o alta, care, sub mai multe aspecte, prelungește vechea civilizație greacă, este pe cale a se naște. Astfel, începe o nouă perioadă, care s-a convenit să fie numită epoca elenistică².

După cuceririle lui Alexandru Macedon limba oficială întregii jumătăți orientale a lumii antice, a fost greaca. Provenită în exclusivitate din dialectul atic și ionian, a căror uzanță predominase la curtea lui Alexandru Macedon și într-o mare parte în regiunea Mării Egee, aceasta a devenit „*dialectul comun*” al noi lumi grecești³.

* Universitatea din Pitești.

¹ Adelina Piatkowski, *O istorie a Greciei antice*, București, 1988, p. 323.

² Istoria epocii elenistice este puțin cunoscută. Nu a trecut decât un secol de când ea reține atenția erudiților pentru care istoria greacă se oprea înainte de disputele sângeroase dintre Demostene și Filip al II-lea. Termenul de elenism a fost introdus pentru prima dată de istoricul german J. Droysen, pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Droysen înțelegea prin elenism perioada istorică cuprinsă între secolele III-I a. Hr., perioadă, care, după el, datorită campaniilor lui Alexandru Macedon, s-a răspândit până departe, în țările Orientului. Cronologic, epoca elenistică poate fi circumscrișă anilor 336 a. Hr. (anul urcării pe tron al lui Alexandru Macedon) și 31 a. Hr. (anul în care are loc bătălia de la Actium, când ultimul mare stat elenistic - Egiptul - cade sub stăpânirea romană). Marin Constantin, *Ethos elenistic. Cunoaștere și libertate*, București, 1981, p. 9.

³ Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi*, vol. I, traducere de Alexandra Slavă, prefată și control științific de Radu Florescu, București, 1978, p. 224.

Cucerirea Cartaginei de către Roma marchează începutul așa-ziselor cuceriri romane în Orient. În anul 148 a.Hr., sunt transformate în provincii romane Grecia și Macedonia, iar, la scurt timp, Pergamul. Pompei continuă expansiunea în Orient și, în anul 63 a.Hr., anexează imperiului noi provincii (Cilicia, Siria), iar, mai apoi, în anul 31 a.Hr., după bătălia de la Actium, Octavian Augustus reușește să transforme Egiptul în provincie romană. Pe lângă afluxul de bogății și controlul asupra comerțului, pe care aceste cuceriri le-au avut ca efect, Roma a fost puternic influențată de cultura superioară a regatelor elenistice, moștenitoarele marii culturi grecești și orientale.

Elenismul nu era un lucru nou la Roma, căci acesta s-a manifestat de timpuriu prin intermediul etruscilor, iar, mai apoi, cucerirea Italiei de sud, la sfârșitul secolului al IV-lea, avea să întărească acest proces. Acceptarea culturii grecești era, de altfel, pentru Roma o necesitate politică, constituind un mijloc de a ieși din mediul italic, de a accede la viața internațională, de a-și crea relații mai vaste într-o lume dominată din punct de vedere cultural de elenism⁴.

Cu toate că limba oficială pe teritoriul Imperiului Roman era considerată, desigur, latina, în realitate imperiul era bilingv. În Occident, latina se implantează, mai repede sau mai lent, potrivit cu progresele urbanizării, limitele fiind destul de precise: în Africa, Marea Sirtă; în Balcani, hotarele septentrionale ale provinciilor Macedoniei și Traciei. În Orientul elenistic, însă, în pofida succeselor obținute de legiunile romane, limba culturală și chiar cea a administrației rămâne greaca. În aceste condiții, autoritatea romană a fost obligată să se acomodeze situației de fapt⁵. Se poate afirma, așadar, pe bună dreptate, că „*Roma nu și-a putut absorbi imperiul*”⁶.

În secolul al III-lea, Imperiul Roman traversează o perioadă de criză, în urma căreia era să se prăbușească. Câțiva împărați energici ai acestei epoci, precum Claudiu al II-lea Gothicus, Aurelian sau Probus, au început opera restaurării Imperiului Roman, dar, din cauza instabilității relațiilor marcate de uzurpări, tulburări la frontiere și crize economice, nu s-au putut obține decât progrese limitate. În toamna anului 285, armata Orientului proclamă împărat pe ilirul Dioclețian (285-305). Demersul lui, indisolubil legat de crearea tetrarhiei, a reușit să înlăture o serie de neajunsuri și să garanteze Imperiului Roman, pe lângă integritate teritorială, și o oarecare stabilitate. În politica de romanizare, împăratul Dioclețian cel dintâi a încercat să facă din limba latină singura limba oficială. În acest sens, el desființează ultima monetărie greacă autonomă, cea din Alexandria, atelierul de aici continuând să emită numai monede imperiale latine⁷.

Către sfârșitul perioadei Principatului, centrul de greutate al Imperiului Roman s-a deplasat în partea de răsărit, care se bucura de o viață economică mai înfloritoare și avea o populație mai numeroasă decât partea occidentală. Tot aici amenințările dușmanilor din afara Imperiului creșteau din ce în ce mai mult, iar împotriva lor se impuneau măsuri cât mai energice și mai neîntârziate în apărarea miliară. După înfrângerea definitivă a lui Licinius, în ziua de 8 noiembrie 324, Constantin cel Mare (306-337) pune piatra de temelie a unui nou oraș, situat pe malul european al strâmtoării Bosfor, care a fost denumit, după numele împăratului, Constantinopol. În contextul

⁴ *Ibidem*, vol. 2, p. 27.

⁵ *Ibidem*, p. 278.

⁶ *Ibidem*, p. 327.

⁷ Ion Barnea-Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 9.

evenimentelor politice de la începutul secolului al III-lea, „*Nova Romă*” se dorea a fi „*un fel de avanpost al latinității în zona greacă*”⁸, care să contribuie la consolidarea procesului de romanizare a Orientului⁹. Cu toată străduința împăratului Constantin, originar dintr-o regiune puternic latinizată (sudul Dunării), de a da orașului un caracter latin, majoritatea populației vorbea limba greacă, cea latină pierzând treptat din importanță¹⁰. Întemeierea Constantinopolului „*marchează victoria Orientului asupra Occidentului și a anumitei forme de elenism, puternic orientalizat, asupra latinității*”¹¹.

În timpul împăratului Constantius al II-lea (337-361), unul dintre cei trei fii ai lui Constantin cel Mare și succesor la conducerea imperiului, Constantinopolul începe să devină un important centru cultural. Retorul păgân Themistius, care nu știa latinește, într-un discurs pronunțat în cinstea împăratului, la 1 ianuarie 357, îl felicită pe Constantius pentru că sprijinise alcătuirea unei colecții de opere ale literaturii grecești antice. Un corp de caligrafi transcrie operele poezilor, filosofilor, oratorilor și istoricilor greci. De asemenea, a fost declanșată o amplă acțiune de căutare și colecționare a tuturor manuscriselor vechi a căror situație era deplorabilă, fiind salvate, astfel, de la o dispariție iminentă¹². Această activitate este continuată și susținută și de împăratul Valens (363-378). Printr-un edict din mai 372, el numea patru scribi de limbă greacă și trei de latină, care să-și desfășoare activitatea în cadrul Bibliotecii din Constantinopol¹³.

Teodosie al II-lea (408-450), prin edictul din 26 februarie 425, face o reorganizare a învățământului superior din Constantinopol. El creează un *auditorium* care cuprindea 31 de catedre, 16 în limba greacă și 15 în latină: gramatică (10 în greacă, 10 în latină); retorică (5 în greacă, 3 în latină); filosofie (o singură catedră în limba greacă); drept (2 catedre în latină)¹⁴. Crearea catedrelor de limbă greacă și numărul mai mare al retorilor greci scot în evidență răspândirea pe care o avea această

⁸ Bertrand Lançon, *Constantin cel Mare*, traducere, prefată și note de Gheorghe Lazăr, București, 2003, p. 118.

⁹ *Ibidem*, p. 118; Cf. Gilbert Dagron, *L'empire romain d'Orient au IVe siècle et les traditions politique de l'hellénisme. Le témoignage de Thémistios*, Travaux et Mémoires, Paris, 3, 1968, p. 3: “Le point fondamental nous a paru être les relations nouvelles qui s'établissent entre Orient et Occident après la création d'une capitale orientale. Pour la première fois sont réalisées les conditions d'un transfert effective de l'héritage romain en Orient”. În opinia cercetătorului francez, tocmai accentuarea procesului de romanizare a Orientului a contribuit la ruptura dintre Orient și Occident: “Paradoxalement la romanisation de l'Orient crée aussi les conditions d'une rupture que le problème barbare et les conflits religieux mettant en lumière” (*Ibidem*, p. 203).

¹⁰ Ion Barnea-Iliescu Octavian, *op.cit.*, p. 54; La Sinodul I ecumenic de la Niceea din anul 325, Constantin cel Mare le-a vorbit participanților în latină, iar un asistent a tradus discursul său în grecește. Eusebiu de Cezarea, *Viața lui Constantin cel Mare* (Scrieri, partea a II –a), traducere și note de Radu Alexandrescu, studiu introductiv de prof. dr. Emilian Popescu (Colecția „Părinți și scriitori bisericești”, 14), București, 1991, p. 131: „...și încheindu-și cuvântarea ținută de el în limba latină, dar imediat tălmăcită de cineva”.

¹¹ Paul Lemerle, *Istoria Bizanțului*, traducere de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1998, p. 29-30.

¹² Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur l'enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971 (Bibliothèque byzantine. Publié sous la direction de Paul Lemerle. Études-6), p. 54-57.

¹³ L.Bréhier, *Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople*, Byzantion, 3, 1926, fasc. 2, p. 89.

¹⁴ Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, traducere din limba franceză de Nicolae Spincescu, control și note de subzol de Alexandru Madgearu, București, 1994, p. 351.

limbă în capitală și în provinciile din Orient¹⁵. Așadar, în timpul lui Teodosie al II-lea, Constantinopolul, capitala Imperiului romano-bizantin, devine centrul cultural al unei civilizații impregnată profund de influențe antice¹⁶.

Secolul al VI-lea este dominat de personalitatea covârșitoare a împăratului Iustinian I cel Mare (527-565), denumit, din această cauză, și „secolul lui Iustinian”¹⁷. El este catalogat de către istorici „ultimul împărat roman pe tronul Bizanțului”¹⁸. Provenit dintr-o regiune puternic latinizată (Illyricum), a fost călăuzit, pe tot parcursul domniei, de ideea imperială romană, adică de a reda Imperiului integritatea și prosperitatea de altădată. De aceea, întreaga sa politică externă a fost dominată de ideea recuceririi Occidentului, în vreme ce activitatea legislativă urmărea să dea Imperiului astfel reconstituit forma și strălucirea, după modelul oferit de gloriosul trecut roman. Din timpul lui Teodosie al II-lea până la Iustinian I, însă, avuseseră loc foarte multe transformări în interiorul societății romano-bizantine. În ciuda eforturilor făcute de Iustinian I în sprijinul romanității, limba greacă câștigă foarte mult teren în defavoarea latinei, care mai era încă limba oficială în imperiu. Astfel, dacă majoritatea operelor ce alcătuiesc „*Corpus juris civilis*” (Codex Justinianus, Pandectes, Institutes) sunt scrise în limba latină, cele mai multe dintre „*Novellae*” (154 de decrete promulgate după 534) sunt redactate în greacă, deoarece locuitorii care făceau parte din imperiul nu mai înțelegeau limba latină, considerată limbă oficială a Statului romano-bizantin¹⁹. Iată ce spune chiar Iustinian în cuprinsul uneia dintre aceste *Novellae*: „*Iar noi nu am redactat această lege în limba părinților noștri (Non paterna voce legem conscripsimus), ci în cea vulgară și greacă (sed hac communī et graeca), pentru ca ea să fie înțeleasă mai ușor de către toți*”²⁰. Având în vedere ambițiile universaliste ale împăratului Iustinian I „această mărturisire trebuie să-l fi costat mult pe împărat, care nu iubea deloc elenismul și nu folosea greaca decât silit de împrejurări, fără plăcere”²¹.

La începutul secolului al VII-lea, domnia împăratului Herakleios (610-641) încheie perioada romană târzie (protobizantină) și inaugurează începutul istoriei bizantine în adevăratul înțeles al cuvântului²². Imperiul bizantin medieval rămâne

¹⁵ Nicolae Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. I, Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-610), ediție îngrijită de Tudor Teoteoi, București, 2000, p. 291.

¹⁶ Charles Diehl, Georges Marçais, *Le monde oriental de 395 à 1081* (Histoire du Moyen Âge, tome III), Paris, p. 9: „Mais déjà aussi, dans le Constantinople de Théodose II, plus greque que latine, plus chrétienne que païenne un monde nouveau naissait”: Georges Ostrogorski, *Histoire de l'État byzantin*, traduction française de J. Gouillard, préface de Paul Lemerle, Paris, 1965, p. 83-84: „... en Orient le latin recule de plus en plus devant le grec, tout en demeurant la langue officielle et en étant protégé artificiellement à ce titre. La grécisation de l'Orient se poursuit sans interruption et elle fait sous Théodose II et impératrice Athénaïs-Evdokia des progrès particulièrement sensible”.

¹⁷ Paul Lemerle, *Istoria Bizanțului*, traducere de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, 1998, p. 55.

¹⁸ Georges Ostrogorski, *op.cit.*, p. 107.

¹⁹ Paul Lemerle, *op.cit.*, p. 65.

²⁰ Din motive obiective, textul original nu ne-a fost accesibil. Pentru exemplificare, am folosit Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*. Imperiul și civilizația după izvoare, traducere de Maria Holban, București, 1974, p. 49, nota 95, cu traducerea.

²¹ Paul Lemerle, *op.cit.*, p. 65.

²² Georges Ostrogorski, *op.cit.*, p. 134: “Ce n'est pas seulement dans le domaine de la politique, c'est aussi dans celui de la culture que l'époque d'Héraclius marque un tournant historique dans l'empire d'Orient. Elle clot l'âge romain et inaugure l'âge byzantin au sens propre du mot”.

atașat procesului, început cu mult timp în urmă, de a înlocui limba latină, folosită în întreaga administrație și în armată, pe care însă marea majoritate a populației orientale nu o înțelegea. De fapt, după cum am putut constata, dualitatea lingvistică, una a conducerii și alta a poporului, a fost o trăsătură caracteristică a întregii epoci romano-bizantine. Începând cu secolul al VII-lea, limba greacă devine limba oficială a Statului bizantin, folosită atât în administrație cât și în Biserică. Grecizarea imperiului aduce transformări fundamentale, printre altele, și în titulatura imperială. Împăratul Herakleios renunță la complicata titulatură latină (*imperator, caesar, augustus*) pentru denumirea populară de „*basileus*”²³. Iată, așadar, că Imperiul Roman, a cărui trăsătură fundamentală era latinitatea, sfârșește prin a se eleniza complet.

FROM *IMPERIUM ROMANORUM* TO BYZANTINE *BASILEIA*
IMPORTANT STAGES OF THE EVOLUTION OF THE GRAECISATION
OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE (THE 4-TH 7-TH CENTURIES A.D.)

Abstract

The civilisation of Solon and Aeschylus and Aristophanes, a civilisation which was already on the wane, vanished after the death of Alexander (323). Thus a new age begins. It is known as the Hellenistic Age. As a consequence of the Alexander's conquests the Greek became the official language of the half of the Oriental World.

From the 7-th century the Greek became the official language of the Byzantine state. It was used both in administration and church. Thus the Roman Empire whose main feature was the Latinity ended by being completely Hellenized.

---

²³ *Ibidem*, p. 134-135.